

‘Religie speelt voor 0% een rol in de geopolitiek’

*Realistisch en reëel kijken
naar religie in internationale
betrekkingen en buitenlands beleid*

Dr. Simon Polinder*

Religie is steeds zichtbaarder aanwezig in de internationale betrekkingen. Beleidsmakers, diplomaten en politici kunnen daar niet omheen willen zij hun werk zonder schadelijke blinde vlekken doen. Dat vraagt om de vaardigheid de rol van religie in tal van kwesties juist te beoordelen. De speciale gezanten voor religie en levensbeschouwing kunnen deze lacune adresseren en deels ondervangen. Een boek met ervaringen en lessen van de voormalig special gezant religie en levensbeschouwing Shaun Casey uit de Verenigde Staten biedt daarover veel lessen. Wat als religie serieuzer was genomen bij de inval in Irak? Of wat als de Russisch-Orthodoxe Kerk zich tegen de oorlog van president Vladimir Poetin zou keren? Dit artikel verkent de rol van religie in buitenlands beleid en roept op tot religieuze geletterdheid bij diplomaten, beleidsmakers en politici. Het sluit af met de constatering dat deze religieuze geletterdheid ook onderdeel moeten zijn van de opleidingen internationale betrekkingen aan de universiteiten.

In de geopolitiek speelt het [religie, SP] 0,0% een rol', aldus de bekende buitenlandcommentator professor Rob de Wijk in *De Ongelofelijke Podcast* begin dit jaar.¹ Die uitspraak leverde nogal wat reacties op. In de vijftien jaar dat ik onderzoek doe naar dit thema, ben ik een uitspraak in deze vorm ook nog nooit tegengekomen, ook niet van doorgewinterde realisten. Wat ze meestal zeggen is: 'We zien wel dat religie een rol speelt in de wereld, maar die is verwaarloosbaar. Ik denk eigenlijk dat professor De Wijk dat bedoelde, want in het vervolg van het gesprek vertelt hij zelf hoe gezaghebbend de diplomatie van de Heilige Stoel wereldwijd is en vertelt hij zelf over de Maltezer Orde, een katholieke orde en liefdadigheidsinstelling.

Niettemin zwengelde De Wijk met zijn uitspraak een interessante discussie aan. Want welke rol speelt religie eigenlijk in de internationale betrekkingen en wat betekent dat voor het buitenlands beleid? In dit artikel wil ik ingaan op deze vraag. Het artikel begint met te

illustreren wat er zoal aan religie speelt in de internationale politiek, de rol van speciaal gezanten voor religie, en hoe de ambassadeur bij de Heilige Stoel naar religie kijkt. Daarna volgt een korte uiteenzetting hoe religie weer aandacht kreeg in het vakgebied van de internationale betrekkingen. Vervolgens worden vijf bezwaren behandeld die mensen vaak opwerpen als het gaat om het integreren van religie in beleid. Het artikel vervolgt met te laten zien hoe het integreren van religie verschil zou kunnen maken aan de hand van de invasie in Irak in 2003 en in de oorlog tussen Rusland en Oekraïne. Het artikel sluit af met een aantal aanbevelingen hoe religie een plek te geven in het buitenlands beleid en waarom religieuze geletterdheid meer dan nodig is.

Zelensky gebruikte religie als machtsfactor

Het interessante was dat de uitspraak van Rob de Wijk in de podcast al snel werd gelogenstraft. Enkele dagen nadat De Wijk deze uitspraak had gedaan verscheen het nieuwsbericht dat Wolodymir Zelensky, de president van Oekraïne, religie had gebruikt als machtsfactor. Zelensky wilde heel graag het Patriot-luchtverdedigingssysteem van Israël overnemen dat voor hen overbodig was geworden. Maandenlang bleef Israël aanzelen uit angst dat Rusland wraak zou nemen, bijvoorbeeld door geavanceerde wapens aan Iran te leveren. Een Oekraïense functionaris vertelde aan *Axios* dat premier Benjamin Netanyahu wekenlang weigerde Zelensky's telefoontjes over deze kwestie te beantwoorden. Eind september kwam er opeens goedkeuring. Waarom? Netanyahu wilde Zelensky spreken over toestemming voor ultraorthodoxe Israëliërs om hun jaarlijkse pelgrimstocht te maken naar de stad Oeman in Oekraïne, waar een beroemde rabbijn begraven ligt. Zelensky, zelf afkomstig uit een Joodse familie, reageerde niet op dit verzoek totdat Netanyahu alsnog goedkeuring gaf.²

* Simon Polinder is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Utrecht. Hij doet onderzoek naar de rol van religieuze leiders in relatie tot terrorisme in Nigeria en Kenia als onderdeel van het JISRA-programma. Hij publiceerde vorig jaar het boek *Towards a New Christian Political Realism. The Amsterdam School of Philosophy and the Role of Religion in International Relations*.

1 'De nieuwe 'Bokito-wereldorde' waarin Poetin en Trump ons uit elkaar spelen', *De Ongelofelijke Podcast* (26 januari 2025).

2 <https://www.axios.com/2025/01/28/us-patriot-missiles-ukraine-israel>. Barak Ravid, 'Scoop: U.S. sending dozens of Patriot missiles from Israel to Ukraine', *Axios*, 28 januari 2025. Met dank aan Derk Boswijk, Tweede Kamerlid van het CDA, voor het wijzen op deze casus. Niet alle partijen erkennen dat het daadwerkelijk op deze manier en om deze reden zo is gegaan, maar verschillende media in Israël en Oekraïne hebben dit verhaal overgenomen, zie: Olena Goncharova, 'US transfers 90 Patriot missiles from Israel to Ukraine, Axios reports', *The Kyiv Independent*, 29 januari 2025; <https://kyivindependent.com/us-transfers-90-patriot-missiles-from-israel-to-ukraine-axios-reports/>; Katie Livingstone, '90 Patriot Missiles Transfer From Israel to Ukraine in Biggest US Weapons Move', *Kyiv Post*, 29 januari 2025; <https://www.kyivpost.com/post/46206/>; 'US transfers 90 Patriot interceptors from Israel to Ukraine-report', *The Times of Israel*, 29 januari 2025. <https://www.timesofisrael.com/us-transfers-90-patriot-interceptors-from-israel-to-ukraine-report/>.

Voorgaande is slechts een voorbeeld van de rol die religie kan spelen, want de casussen liggen momenteel voor het oprapen. Om drie actuele voorbeelden te noemen: de Amerikaanse president Donald Trump en zijn innige banden met *evangelicals* en de beweging van christelijk nationalisme; het gezamenlijk optrekken van Poetin met patriarch Kirill in het rechtvaardigen van de oorlog tegen Oekraïne; en president Modi in India die Hindoenationalisme stimuleert. Daar komt nog bij dat 85 procent van de wereldbevolking zich tot een religie rekent en dat er conflicten zijn waarbij religie een rol speelt, zoals in het geval van Boko Haram in Nigeria en al-Shabaab in Kenia en Somalië.³

Zou de factor religie niet meer aandacht verdienen? In Nederland probeert de speciaal gezant voor religie en levensovertuiging Bea ten Tusscher hier aandacht voor te vragen. De Sectie Cultuurhistorische Achtergronden en Informatie bij het ministerie van Defensie doet iets soortgelijks door Nederlandse militairen te informeren over religie in de gebieden waar zij werken.⁴ Ten Tusscher is overigens niet de enige. Ook onder andere de Europese Unie, het Verenigd Koninkrijk en de VS hebben zo'n gezant, al heet die in het laatste geval tegenwoordig een speciaal gezant voor godsdienstvrijheid. Speciaal gezant Ten Tusscher is ook niet de eerste die aandacht voor religie vraagt. Voormalig minister van Buitenlandse Zaken Stef Blok schreef in 2018: 'adequate kennis van religie en religieuze tradities leidt tot een beter buitenlands beleid'.⁵ Prins Jaime de Bourbon de Parme, Nederlands ambassadeur bij de Heilige Stoel van 2014-2018, zei daarover in een interview: 'Waarom heeft Nederland als seculier land officiële betrekkingen met de katholieke kerk? Ik steek dan vijf vingers op om het belang duidelijk te maken. Te beginnen met de duim. We werken allereerst samen met andere regeringen. Dan volgen de maatschappelijke organisaties, bedrijven en kennisinstellingen. Blijft de kleine pink over. Die staat voor religie. Die pink verbaast veel Nederlanders. Religie is toch over de datum? En kennen we geen scheiding van kerk en staat? Een diplomaat zou zich niet met geloofszaken bezig moeten houden. Immers: *we don't do God*. Tsja, maar de rest van de wereld wel.'⁶

FOTO DAVIDS, ADRIAN CADIZ

Madeleine Albright bekende dat zij de lens waardoor zij de wereld bekeek had moeten bijstellen naar haar aantreden als minister van Buitenlandse Zaken van de VS

Religie in de wetenschap

Het interessante is dat niet alleen de diplomatieke praktijk steeds meer oog lijkt te krijgen voor religie, maar ook de wetenschappelijke theorie. Lange tijd was religie iets waar de vakgebieden internationale betrekkingen of conflict studies niet of nauwelijks aandacht aan besteedden. Het feit dat er meer aandacht is voor religie komt doordat er iets veranderde in de wereld, en doordat wetenschappers, politici en beleidsmakers anders naar die wereld gingen kijken.⁷ Het leidde ertoe dat de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken Madeleine

- 3 S. Polinder, 'Hoe maken we een einde aan religieus terrorisme als Boko Haram?' *NPO Radio 1*, 10 oktober 2024. Zie: <https://www.nporadio1.nl/fragmenten/de-nacht-van/9d357a57-e9d9-4728-bcd2-5f7a43807eee/2024-10-10-hoe-maken-we-een-einde-aan-religieus-terrorisme-als-boko-haram>.
- 4 Frans van Nijmegen en Rolf de Winter, 'Noodplan bescherming cultureel erfgoed maak je in vredetijd', *Militaire Spectator* 193 (2024) (11) 662-669.
- 5 D. Renkema, 'Religie in de internationale betrekkingen. Stef Blok: adequate kennis van religie leidt tot beter beleid', *NieuwWij*, 26 juli 2019. Zie: <https://www.nieuwwij.nl/opinie/religie-in-de-internationale-betrekkingen/>.
- 6 Jaime de Bourbon de Parme, 'Religie kan ook het water zijn om het oorlogsvuur te blussen', *Trouw*, 22 december 2017. <https://www.trouw.nl/nieuws/religie-kan-ook-het-water-zijn-om-het-oorlogsvuur-te-blussen~b858c078/>.
- 7 Simon Polinder, *Towards a New Christian Political Realism. The Amsterdam School of Philosophy and the Role of Religion in International Relations* (New York, Routledge, 2025) <https://www.routledge.com/Towards-A-New-Christian-Political-Realism-The-Amsterdam-School-of-Philosophy-and-the-Role-of-Religion-in-International-Relations/Polinder/p/book/9781032604527>.

Albright in 2006 in haar boek *De macht en de almacht* schreef: 'Net als vele anderen die zich beroepshalve bezighouden met buitenlandse politiek, heb ik de lens waardoor ik de wereld bekijk moeten bijstellen (...) De jaren negentig van de twintigste eeuw waren jaren geweest van globalisering en spectaculaire technologische vooruitgang (...). Maar er was tegelijkertijd ook een andere kracht actief. Praktisch overal is er sprake van welig tierende religieuze bewegingen.⁸ Als gevolg van de toenemende aandacht voor religie wordt het onderwerp evenwichtiger benaderd. Lange tijd was het dominante beeld dat religie gevaarlijk en irrationeel was en een destabiliserende invloed had. Om die reden kon religie beter privé blijven. Door onderzoek kwam er echter meer aandacht voor de positieve kant van religie: het werkt samenbindend, kan een motor zijn voor vredesinitiatieven, inspireren tot verzet tegen onrecht, en bijdragen aan ontroerende schoonheid. Al met al ontstond er gerichte aandacht in de academische wereld voor religie en internationale betrekkingen.⁹

Een voorbeeld uit Nederland is hoogleraar conflictstudies Jolle Demmers, medeoprichter van het Centre for Conflict Studies in Utrecht en schrijver van een toonaangevend boek over conflict. In de aanvankelijke versie kwam religie niet of nauwelijks voor, maar in de latere edities besteedt Demmers er aanzienlijk meer aandacht aan.¹⁰ Daarmee is echter nog niet alles gezegd, want al zien academici de rol van religie, dan nog zijn er bezwaren die (nog) steeds de kop opsteken.

Lange tijd was het dominante beeld dat religie gevaarlijk en irrationeel was en een destabiliserende invloed had

Vijf gebruikelijke bezwaren tegen religie

Zelfs als mensen bereid zijn om religie te betrekken bij ontwikkelingssamenwerking of andersoortige internationale samenwerking, krijgen ze te maken met behoorlijk wat bezwaren. Hierna passeren vijf bezwaren die vaak terugkomen de revue.¹¹

Religie is te complex

Een van de veelgehoorde bezwaren tegen religie is dat het te complex is en mensen zich afvragen wat religie nu precies voor verschil maakt. Het bekende bezwaar – hoeveel militaire divisies heeft de paus precies? – is daar een voorbeeld van. Madeleine Albright zei hierover in 2020: 'Ik behoor tot de generatie die leerde dat je religie en discussies over publieke zaken en met name buitenlands beleid strikt gescheiden moest houden. De reden daarvoor is simpel. Om een dispuut op te lossen moeten diplomaten beide kampen overtuigen om zich tot een deel van hun wensen te beperken en niet een ruzie gaande te houden door alles te eisen. De weg naar een compromis is al moeilijk genoeg als er land, geld of andere tastbare goederen op het spel staan. Het kan onmogelijk zijn als een van de beide partijen (of beide) meent dat de kwesties met de wil van God te maken hebben. In zo'n geval kan elke vierkante meter grond als heilig worden beschouwd, elk teken van terugtrekking als afvalligheid, moorden als heilig en sterven (zelfs door jezelf op te blazen)

8 Madeleine Albright, *De macht en de almacht. Over Amerika, God en de toestand van de wereld* (Amsterdam, Ambo/Manteau, 2006) 25.

9 Zie voor deze herontdekking van religie in de wetenschap: Simon Polinder, *Towards A New Christian Political Realism. The Amsterdam School of Philosophy and the Role of Religion in International Relations* (New York, Routledge, 2025) 11-23. <https://www.routledge.com/Towards-A-New-Christian-Political-Realism-The-Amsterdam-School-of-Philosophy-and-the-Role-of-Religion-in-International-Relations/Polinder/p/book/9781032604527>; Zie ook Theo Brinkel, 'Religie en internationale veiligheid. De strijd om de 'hearts and minds.' in: *Militaire Spectator* 178 (2009) (10) 551-560.

10 Jolle Demmers, *Theories of Violent Conflict. An Introduction*, tweede editie (New York, Routledge, 2017).

11 Deze punten zijn bewerkt overgenomen uit dit artikel: Simon Polinder, 'Cooperation between Europe and Africa. Why religion matters', in: A. Westerhof (red.), *A European Africa Agenda 2025-2100* (Amersfoort, Sallux, 2024) 27-45. Zie: https://www.academia.edu/124384884/Cooperation_between_Europe_and_Africa_Why_religion_matters.

als martelaarschap. Daarom wil de traditionele bemiddelaar kwesties in seculiere termen benaderen. Gedurende mijn ambtsperiode in de regering vond ik deze zorgvuldigheid wijs. (...) Bij mijn pogingen andere verhitte kwesties tot bedaren te brengen benadrukte ik wat de strijdende partijen gemeen hadden en bagatelliseerde ik religieuze verschillen. In elk geval legde ik de nadruk op de logica en pleitte ik voor een compromis. Dit leek de beste aanpak, maar ging ik in werkelijkheid kwesties uit de weg die niet genegeerd kunnen worden?’¹²

Veel mensen die de gedachte overwinnen dat religie achterlijk is en daarom slecht voor de samenleving en dat seculier zijn een neutrale, superieure positie is, betrekken religie echter nog steeds nergens bij. Waarom is dat? Omdat

religie als complex wordt beschouwd. Als gevolg daarvan besluiten ze het helemaal weg te laten. Daartegenover staat het argument dat omdat religie verweven is met veel andere factoren: men het zou moeten bestuderen, begrijpen en betrekken bij andere zaken. Soms moet men bereid zijn complexiteit toe te laten om zaken duidelijker te kunnen zien.

Er zijn andere factoren die belangrijker zijn

Toen ik op sociale media aankondigde dat ik onderzoek ging doen naar de rol van religieuze leiders en hun reactie op gewelddadig extremisme, kreeg ik een e-mail van iemand die ik niet kende. Hij vroeg hoe het mogelijk was om religieuze actoren los te bestuderen van de onttrekking van grondstoffen en plundering die in Afrika plaatsvinden, en de verhalen over

Het laden van hulpgoederen voor Afrika op Vliegbasis Eindhoven: waarom zou iemand alleen religie bestuderen en niet politieke corruptie, armoede en uitbuiting?

FOTO MCD, MIKE DE GRAAF

12 Madeleine Albright, *De hel en andere bestemmingen* (Amsterdam, Ambo/Anthos, 2020) 110-111.

politieke corruptie, armoede en uitbuiting door imperialistische actoren. Ik begrijp deze persoon, want er gebeurt zoveel in Afrika. Waarom zou je religie kiezen en dat bestuderen en niet alle andere factoren? In dit geval is het niet of/of, maar en/en; het gaat erom religie te bestuderen in samenhang met andere factoren. Religie kan daarbij niet zomaar gelijkgeschakeld worden met andere factoren of zelfs weggelaten worden.

Religie is niet een factor zoals bijvoorbeeld economie, maar onderscheidt zich doordat het allesdoordringend is. Het is een belangrijke reden waarom de atheïst Christopher Hitchens zijn boek *God is Not Great* de ondertitel *How Religion Poisons Everything* meegaf.¹³ Uiteraard is dat een negatieve typering, maar de titel drukt wel uit wat eigen aan religie is. Het beïnvloedt talloze aspecten van het leven: hoe mensen met geld omgaan, hoe ze gender en seksualiteit zien, het raakt aan geboorte, ziekte en dood, et cetera.¹⁴ Daarbij komt dat religie heel vaak al niet wordt meegenomen en een zekere rehabilitatie verdient. De filosoof Nicholas Wolterstorff beschrijft dit op een ironische manier: 'The people in Leipzig [prior to the fall of the Berlin Wall] assembled in a meeting space that just happened to be a church to listen to inspiring speeches that just happened to resemble sermons. They were led out into the streets in protest marches by leaders who just happened to be pastors. Black people in Cape Town were led on protest marches from the black shanty towns into the center of the city by men named Tutu and Boesak who just happened to be a bishop and a pastor respectively, and who just happened to use religious talk in their fiery speeches. Thus ideology does influence reality

and distort scholarship! Even the belief that everyone is free and equal which lies at the very heart of liberal democracy, has religious roots – in the Protestant dissent of the seventeenth century'.¹⁵

Dat andere factoren invloed hebben diskwalificeert de rol van religie niet. Omdat religie zo lang is verwaarloosd of gereduceerd tot iets anders, is het goed om religie ook te betrekken in een analyse en de vormgeving van het buitenlands beleid.

Bovendien kan men de vraag ook omdraaien: waarom wel aandacht voor economie, cultuur en recht, en religie erbuiten houden? Of in de woorden van Albright: waarom wel een leger aan experts op het gebied van defensie, geschiedenis, politiek en economie, maar geen deskundigen op het gebied van religie? Omgaan met de complexiteit van religie kan alleen op basis van goede informatie en interpretatie. Waarom deze capaciteit niet ontwikkelen voor religie zoals ook wordt gedaan ten aanzien van andere onderwerpen?¹⁶

De invloed van religie is verwaarloosbaar

Veel mensen beschouwen religie als een verwaarloosbare factor. Het is inderdaad moeilijk om de impact van religie te meten. Het hangt af van de context, de kwestie waar het over gaat, wat betrokkenen er zelf over zeggen, enzovoort. Maar dat betekent niet dat het onmogelijk is om het te analyseren. Om een idee te krijgen van de impact van religie, moet eerst duidelijk zijn hoe religie in bepaalde gevallen een rol speelt. Dat ligt namelijk genuanceerd. Volgens de geschiedwetenschapper Philippe Buc zijn er drie manieren te onderscheiden waarop religie mensen beïnvloedt: via interpretatie, legitimatie en motivatie. In het eerste geval gebruiken mensen de bestaande religieuze ideeën of begrippen en de religieuze cultuur waarin ze leven om te begrijpen en te interpreteren wat ze doen of wat er met hen gebeurt. In het tweede geval gebruiken mensen reeds bestaande religieuze ideeën, cultuur, beelden en vocabulaire om te legitimeren wat ze doen. Maar dat maakt religie niet tot een oorzaak of drijfveer van hun gedrag. Dat zou anders zijn als religie soms gemotiveerd zou worden door religieuze ideeën, concepten,

13 Christopher Hitchens, *God is Not Great. How Religion Poisons Everything* (New York, Atlantic Books, 2021).

14 Yannicke Goris en Simon Polinder, 'A Bridge Over Troubled Water: How Worldview Helps Overcome the Religious-Secular Divide in Development Cooperation and Beyond', *The Review of Faith and International Affairs* 22 (11 september 2023) (1) 116-122.

15 Nicholas Wolterstorff, 'The Role of Religion in Decision and Discussions of Political Issues', in: Robert Audi en Nicholas Wolterstorff, *Religion in the Public Square. The Place of Religious Convictions in Political Debate* (Lanham, Rowman & Littlefield, 1997) 80.

16 Shaun Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom. The Future of Religion in American Diplomacy* (Grand Rapids, Eerdmans, 2023) 14.

dogma's of bronnen. In dat geval 'leven' mensen het script.¹⁷

Bovenstaande onderscheid laat zien hoe belangrijk genuanceerde kennis over religie is. Als bijvoorbeeld contraterrorismemaatregelen worden gebaseerd op het feit dat terroristen gemotiveerd worden door religie, dan zal dit tot een ander beleid leiden, dan wanneer zou blijken dat terrorisme ingegeven is door discriminatie, marginalisering en onrechtvaardige behandeling en religie 'slechts' gebruikt wordt ter legitimatie. Overigens is terrorisme vaak ingegeven door een mix van verschillende motieven en oorzaken.

Religie heeft een Janusgezicht: het kan een brug of een barrière zijn

Religie staat bekend om haar ambivalentie. Maar zoals ik graag citeer rond ons onderzoek aan de Universiteit Utrecht naar de rol van religieuze leiders en terrorisme in Nigeria en Kenia: 'Religie kan inspireren tot grote schoonheid en ontroerende goedheid. Het kan echter ook bijdragen aan gruwelijke conflicten en pijnlijke tegenstellingen. Door onderzoek proberen we de complexe rol van religie beter te begrijpen, zodat het een motor kan zijn van positieve sociale verandering'.¹⁸ Wie het goede wil ondersteunen en wil voorkomen dat er wrede dingen gebeuren, kan maar beter de rol van religie begrijpen om er vervolgens mee te werken. Religie is als de wind: niemand kan er omheen, maar het gebruiken van het zeil en het roer van de boot is te leren.

De Nederlandse cabaretier Herman Finkers zei in de oudejaarsconference van 2015 over de neiging religie automatisch met het negatieve te verbinden: 'Een Nederlandse intellectueel zei naar aanleiding van Charlie Hebdo en 13 november [aanslagen in Parijs, SP]: 'in elke religie schuilt potentieel gevaar. Weg met religies'. Daar heeft hij gelijk in. (...) Net als in elk theelepeltje. Met een theelepeltje kun je heel mooi een oogbal uit een oogkas wippen. Kurkentrekkers zijn ook mooie dingen. Weg met de theelepeltjes en kurkentrekkers. Nee er schuilt veel flinterdun denkwerk in onze vaderlandse elite'.¹⁹

Door onderzoek proberen we de complexe rol van religie beter te begrijpen, zodat het een motor kan zijn van positieve sociale verandering

Religie kan inderdaad een barrière zijn. Niet alle religie is goed en niet alle religieuze betrokkenheid is goed. Zo schreef de Iraanse vluchteling Shay Khatiri over de betrokkenheid van religie bij politiek: 'The late Rabbi Lord Jonathan Sacks articulated why politics and religion cannot be integrated: in politics, compromise is a necessity, while in religion it's a sin. The integration of politics and religion in Iran has led to absolutism in government and compromise in the mosque, making the former tyrannical and the latter corrupt and hypocritical, ultimately making both unpopular and unjust'.²⁰

Dit zou echter geen reden moeten zijn om religie in haar geheel buiten beschouwing te laten. Volgens politiek wetenschapper Marc Juergensmeyer is het soms nodig politiek te genezen met religie, bijvoorbeeld door seculiere overheden aan te moedigen moreel integer te

17 Philippe Buc, *Holy War, Martyrdom, and Terror. Christianity, Violence, and the West* (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2015) 9-10. Dit onderscheid komt sterk overeen met de driedeling identify, legitimize, and guide van Louise Richardson, 'Fighting against terrorism and for justice', in: J. Bryan Hehir, Michael Walzer en Louise Richardson, *Liberty and Power. A Dialogue on Religion and U.S. Foreign Policy in an Unjust World* (Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2004) 56.

18 Zie: <https://www.uu.nl/medewerkers/SPolinder>.

19 Herman Finkers, Oudejaarsconference 2015. Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=bc4qEYSIEQo&t=343s>.

20 Shay Khatiri, 'Integralism, Christian and Islamic' (Providence, 2023). Zie: <https://providencemag.com/2023/02/integralism-christian-and-islamic/>.

zijn in lijn met hun religieuze waarden.²¹ ‘When governments abandon their own moral principles in responding to terrorism, they inadvertently validate the religious activists’ most devastating critique of them: that secular politics are devoid of morality’, zegt Juergensmeyer.²²

Religie is het opium van het volk

Religie kan functioneren als opium van het volk. Het kan mensen in onrechtvaardige situaties en systemen houden. De conclusie die hier gemakkelijk uit volgt is dat religie daarom buiten de deur moet worden gehouden. Ik denk dat het belangrijk is onderscheid te maken

tussen religieuze systemen en instellingen enerzijds en spiritualiteit, geloof of religiositeit anderzijds. Maar zelfs als religie het opium van het volk is en functioneert als een drug die beter vermeden kan worden, is het ook mogelijk te beargumenteren dat religie erbij betrokken zou moeten worden om deze onrechtvaardige situaties te veranderen. Dit is moeilijk te begrijpen voor mensen die religie echt als een drug beschouwen. Maar het betrekken van een religie die mensen in onrechtvaardige situaties houdt bij het bestuderen van een probleem betekent niet dat iemand het ermee eens moet zijn. In plaats daarvan kan men andere aspecten van dezelfde religie gebruiken en deze benadrukken om onrecht te bestrijden. Met andere woorden, het betrekken van religie bij een casus betekent niet dat alles van religie erbij betrokken moet worden. Het vereist ook kennis van de specifieke religie en het vermogen om de positieve en negatieve kanten ervan te onderscheiden.²³

21 M. Juergensmeyer, *Terror in the mind of God* (Berkeley: University of California Press, 2003) 243-244.

22 Juergensmeyer, *Terror in the mind of God*, 244.

23 Deze gedachte werk ik verder uit in het artikel: Simon Polinder, ‘Waar is goede religie voor’, *Soφie* 14 (2024) (2) 18-22. Zie: https://www.academia.edu/121742502/Waar_is_goede_religie_goed_voor.

Politiek wetenschapper Marc Juergensmeyer zegt dat het soms nodig is politiek te genezen met religie

De duivel op het ministerie van buitenlandse zaken

Als er in de praktijk en in de wetenschap dan eenmaal oog is voor religie, is de praktische uitdaging hoe religie een plek te geven in het buitenlands beleid. Een antwoord op deze vraag biedt het een boek van de voormalige gezant voor religie en wereldaangelegenheden in de Verenigde Staten Shaun Casey met de provocerende titel *Chasing the Devil at Foggy Bottom. The Future of Religion in American Diplomacy*.²⁴ Mocht de lezer zich afvragen naar wie hij verwijst met de term duivel: dit staat symbool voor alle tegenkrachten die hij ervoer bij het oprichten van zijn afdeling religie en wereldaangelegenheden. Overigens is de titel niet erg geschikt om dit onderwerp aan te snijden, want hij brengt religieus vocabulaire in om een alledaags verschijnsel te duiden, al is het in dit geval speels of misschien publicitair slim bedoeld. Casey werd voor deze functie gevraagd ten tijde van de regering-Obama en meer specifiek door de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken John Kerry. Casey's boek biedt een mooi inkijkje in het reilen en zeilen van de afdeling religie en wereldaangelegenheden. Het geeft inzicht in het werk van de auteur zelf, hoe hij in deze baan terecht kwam en hoe hij daarin heeft gefunctioneerd. Daarnaast staat het boek vol met interessante geleerde lessen en is daardoor een waardevolle aanvulling op veel theoretische literatuur over de rol van religie in de internationale betrekkingen die sinds enkele decennia opgang heeft gemaakt. Het laat namelijk zien wat religie in de praktijk precies 'doet' en wat voor mogelijk verschil het maakt.

Mensen met religiestress

Door te analyseren wat religie in de praktijk doet biedt Casey ook een weerwoord aan mensen die last hebben van religiestress. Dat laatste verwijst naar de mogelijke religieuze spanningen die kunnen optreden in een moderne, seculiere samenleving als die wordt geconfronteerd met traditionele godsdienstuitingen.²⁵ Omdat de auteur concreet laat zien wat de toegevoegde waarde van het betrekken van religie bij buitenlands beleid kan zijn, voorkomt hij dat pleiten voor het serieus nemen van religie als

een 'hobby' wordt gezien van – in het ergste geval – reli-gekkies, of als iets exclusiefs van mensen die zelf religieus zijn of vakmatig in religie geïnteresseerd zijn.

Redenen om religie te betrekken bij beleid

Waarom zou men religie betrekken bij het buitenlands beleid? Allereerst omdat het effectiever is. In veel landen zijn religieuze personen en leiders vaak machtige en invloedrijke actoren, dus samenwerken kan beleid effectiever maken. Het tweede punt is kosten: een beter inzicht in het conflict kan leiden tot minder kosten. De derde overweging is dat complexiteit en controversie expertise vereisen.²⁶ Zoals de filosoof en theoloog J. Bryan Hehir prachtig zegt zijn overheden die proberen het begrip van religie in de diplomatie te integreren eigenlijk bezig met een hersenoperatie: 'Het kan nodig zijn, maar het kan dodelijk zijn als het niet goed wordt gedaan'.²⁷

Wat als? Religie en de invasie in Irak

Wat als religie serieuzer was genomen tijdens de invasie in Irak in 2003? De kosten en inzet waren enorm. Meer dan 7000 Amerikaanse soldaten en evenzoveel huurlingen stierven. Het aantal burgerdoden lag rond de 350.000. Honderdduizenden militairen raakten gehandicapt. Daarnaast overleden vele ontwikkelingswerkers, politieagenten, en heeft een groot aantal militairen last van posttraumatische stressstoornissen (PTSS.) Meer dan een miljoen mensen sloegen op de vlucht. De totale kosten worden geschat op biljoenen dollars.²⁸ Religie had hier verschil kunnen maken, zegt voormalig gezant Casey. Dat begon al met de beslissing van president George W. Bush om een invasie te starten. Volgens Casey speelden de

²⁴ Shaun Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom. The Future of Religion in American Diplomacy* (Eerdmans, Grand Rapids, 2023).

²⁵ Van Dale online.

²⁶ Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 3-5.

²⁷ Idem, 4.

²⁸ Idem, 17, 18.

FOTO DVIDS

Volgens voormalig gezant Shaun Casey overwoog president Bush voor de invasie van Irak in 2003 geen enkel moment de tegenstellingen tussen soenitische en sjjiitische moslims

tegenstellingen tussen soenitische en sjjiitische moslims in Irak en de rol van andere religieuze minderheden geen enkel moment mee in de overwegingen van Bush. Zelfs als de regering had gevraagd om advies, was het ambtenaren-apparaat niet in staat geweest een fatsoenlijke beoordeling te geven van de situatie. De enige verschenen stukken die blijk geven van inzicht in deze situatie zijn van een erg basaal niveau als het gaat om de kennis over religie.²⁹

Geestelijk verzorgers als militaire adviseurs?

Ook op een ander moment had kennis van religie verschil kunnen maken. Toen de opstand in Irak uitbrak ontbrak het aan inzicht in de rol van religie, aldus Casey. Men ging ervan uit dat militairen op het moment van de invasie zelf diepgaande kennis van de Iraakse religieuze

dynamiek zouden kunnen opdoen. Dat bleek echter een misvatting. Daarnaast werden veel religieuze verschijnselen geïnterpreteerd als een lokale uitdrukking van een wereldwijde islamitische opstand. Een voorbeeld van onvoldoende inzicht was het besluit dat de geestelijk verzorgers van het leger vanwege hun kennis van religie naast het verlenen van geestelijke steun aan militairen ook belast werden met advisering op alle niveaus van de oorlog. Maar hier zijn geestelijke verzorgers, enkele daar gelaten, niet voor opgeleid.³⁰

Kopiëren scheiding kerk en staat naar Amerikaans model

In de plannen om Irak te besturen was ook onvoldoende oog voor religie. Dit bleek uit het feit dat er een grondwet werd geschreven naar Amerikaanse stijl, ook ten aanzien van godsdienstvrijheid. De VS wilde Irak een soort scheiding tussen kerk en staat opleggen om

29 Idem, 19, 20.

30 Idem, 20, 21.

daarmee te voorkomen dat het een islamitische republiek zou worden. Dit had niets te maken met zelfbeschikking, maar had daarentegen veel weg van koloniale overheersing. Het leidde dan ook tot het uitvaardigen van een fatwa door ayatollah Sistani tegen deze opgelegde grondwet. Bij de wederopbouw hielden de Amerikanen ook geen enkele rekening met de lokale en nationale actoren die hierbij van cruciale betekenis zouden kunnen zijn, namelijk religieuze leiders.³¹

Een blinde vlek in het religieuze wereldbeeld van Bush?

Bush was extreem gefocust op Irak als een terroristische staat. *Regime change* was nodig om de wereld te laten zien dat Amerika niet toestond dat dictator Saddam Hoessein massavernietigingswapens zou bezitten. De visie van Bush was groots en daardoor had hij geen oog voor alle tegenbewijs dat de basis van een eventueel ingrijpen zou ondermijnen. De VS maakte oppositie onmogelijk door de wereld te framen in Manicheïstische termen: als je niet met ons bent, ben je tegen ons.³² In dit wereldbeeld is de leider overtuigd van zijn eigen rechtvaardigheid en is het doel een kruistocht tegen het kwaad. Door deze 'heilige' missie worden alle middelen en methodes om dat doel te bereiken al snel gerechtvaardigd geacht. Alles wat ten dienste staat aan het goede is immers goorloofd. Leiders die dit wereldbeeld omarmen zijn door hun onwankelbare overtuiging blind voor het idee dat hun handelen immoreel kan zijn.³³ Ironisch genoeg weerspiegelde Bush hiermee het zwart-witdenken van de terroristische organisaties die hij wilde bestrijden.

Dit voorbeeld en dat van Zelensky in het begin van dit artikel laten zien dat religie ook meespeelt in de wereldbeschouwingen van actoren zoals regeringsleiders in de internationale betrekkingen. Had Zelensky ingezien hoe belangrijk de pelgrimage naar Oeman was voor orthodoxe joden als hij geen religieuze achtergrond had gehad?

Religie in de oorlog tussen Rusland en Oekraïne

Casey beschrijft dat hij op een bepaald ogenblik een gesprek heeft met een Russische vrouw (het is dan vlak voordat Poetin de Krim inneemt) die

'Religie speelt ook mee in de wereldbeschouwingen van actoren zoals regeringsleiders in de internationale betrekkingen'

hem vraagt of de afdeling van Casey een strategie heeft om de Russisch-Orthodoxe Kerk bij het beleid te betrekken. Die was er op dat moment niet.³⁴ Dat lijkt een gemiste kans. Het is namelijk zo dat de Russisch-Orthodoxe Kerk een ideologische steunpilaar is voor Poetin en zijn oorlog tegen Oekraïne. Poetin ziet een belangrijke rol weggelegd voor religie. Hij heeft verschillende keren gewezen op het gevaar van een religieus of spiritueel vacuüm. Poetin heeft dat zelf meegemaakt onder het communisme en daarom pleit hij sinds zijn aantreden als president voor herstel van de publieke rol van de Russisch-Orthodoxe Kerk.

Poetin meent dat Europa verzwakt is vanwege het ontbreken van een duidelijk rol van religie en de daarbij behorende moraal. Hij zegt Rusland daartegen te willen beschermen. Hij ziet zichzelf dus als een *katechon*: dit begrip uit de politieke theologie betekent dat de staat zichzelf ziet als een weerhouder tegen het kwaad en morele chaos.³⁵ Doordat Poetin zich verzekerd weet van de steun van de Russisch-Orthodoxe

31 Idem, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 22-25.

32 Idem, 25-28. Het Manicheïsme is een gnostische religie en een stroming binnen het christendom uit de derde eeuw. Het gaat ervan uit dat er al voor de schepping van de wereld twee onafhankelijke en ongeschapen principes waren en dat die er nog steeds zijn, namelijk het goede en het kwade.

33 Glenn Greenwald, *A Tragic Legacy. How a Good vs. Evil Mentality Destroyed the Bush Presidency* (New York, Three Rivers Press, 2007) 229.

34 Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 173.

35 Beatrice de Graaf en Niels Dorst, Theatertour Poetins oorlog. Geschiedenis als wapen, Breda, 14 januari 2025; Simon Polinder, 'Het kan: Poetin, geopolitiek én religie serieus nemen', *Security History Network Blog* (28 januari 2025). Zie: <https://securityhistorynetwork.com/2025/01/28/polinder-poetin-geopolitiek-en-religie-serieus-nemen/>.

FOTO ANPERA, ALEXANDER KAZAKOV/SPOENIK/KREMLINPOOL

Vladimir Poetin ontmoet patriarch Kirill: de Russische president weet zich gesteund door de Orthodoxe Kerk

Kerk, kan hij daarmee ook de mensen die zich identificeren met de Russisch-Orthodoxe Kerk aan zich binden. Statistieken van het Pew Research Center uit 2014, het jaar waarin Poetin de Krim innam, tonen aan dat 72 procent van de Russen zich toen identificeerde met het Russisch-Orthodoxe geloof.³⁶ Het minste wat een realistische en reële buitenlandse politiek zou

kunnen doen is in kaart brengen in hoeverre de Russisch-Orthodoxe Kerk daadwerkelijk Poetin steunt. Als die steun namelijk wegvalt, is Poetin een groot deel van zijn legitimatie kwijt.

Verdeeldheid in de Russisch-Orthodoxe Kerk?

Volgens een bericht op X, met bijgevoegde beelden en vertaling, zou priester Alexei Shlyapin tijdens een bijeenkomst van de Russisch-Orthodoxe Kerk in Moskou afgelopen 11 februari gezegd hebben: 'For me personally, I do not agree with the 'patriotic tendency' in the church. The duty of a priest is to guide people to the Kingdom of Heaven, rather than being involved in 'patriotism''. Het antwoord van patriarch Kirill is vervolgens: 'How remarkable. First time I am hearing this. Are you a Father from Western Ukraine by chance? Go sit down and seriously think about all that you just blabbed here!' Op het filmpje is te horen hoe de andere aanwezige priesters moeten lachen als Kirill vraagt of deze priester uit West-Oekraïne komt.³⁷ Het is duidelijk dat de priester hier verwijst naar de steun van de Russisch-Orthodoxe Kerk voor het beleid van Poetin. Betekent dit dat er toch oppositie is tegen de steun van Kirill aan Poetin en zijn oorlog, of is dit een eenmalige, eenzame stem? Religieus-sensitief buitenlands beleid zou deze ontwikkelingen kunnen volgen en integreren in een beoordeling van de machtspolitieke analyse. Tegelijkertijd zou het beleid dan terughoudend zijn om al te snel conclusies te trekken in positieve richting. De verwevenheid tussen de Russisch-Orthodoxe Kerk en de staat is sterk. In 2004 ontving Aleksy II, de patriarch van Moskou en van alle Russen, in het Kremlin een hoge onderscheiding van Poetin. Poetin wilde daarmee duidelijk maken hoe belangrijk 'the revival of spirituality and the strengthening of Russia' waren.³⁸ De reactie van Aleksy was bedoeld om te laten zien dat dat geloof, de staat en de mensen voor duizend jaar één waren geweest.³⁹ 'During the thousand years of its history the Russian Orthodox Church has always stayed with its people and actively participated both in the spiritual care for them and in the building of up of the state (...) We educate our believers in the spirit of respect to the authorities, love of the Motherland, and

36 Russians Return to Religion, But Not to Church (Washington, D.C., Pew Research Center, 14 februari 2014. Zie: <https://www.pewresearch.org/religion/2014/02/10/russians-return-to-religion-but-not-to-church/>).

37 Igor Soesjko, 'Russian Orthodox 'Church' meeting', X, 12 februari 2025. Zie: <https://x.com/igorsushko/status/1889594510877036597>.

38 John Garrard en Carol Garrard, *Russian Orthodoxy Resurgent. Faith and Power in the New Russia* (Princeton, Princeton University Press, 2008) 242.

39 Idem, 243.

aspiration to peace and accord among people of different nationalities and religions'.⁴⁰

Drie aanbevelingen om religie te integreren in buitenlands beleid

Enkele aanbevelingen kunnen leiden tot het succesvol integreren van religie in beleid. De eerste is om aandacht voor religie en levensbeschouwing niet te versmallen tot het opkomen voor godsdienstvrijheid. De tweede aanbeveling – of waarschuwing – is om religie niet al te instrumentaliseren of te politiseren met het doel er als een handige *tool* bepaalde politieke doelen mee te behalen. Dit is bijvoorbeeld een risico als religie wordt ingezet als instrument om gewelddadig extremisme en terrorisme tegen te gaan (Countering Violent Extremism). Wees altijd eerlijk en transparant over de belangen en doelen die daarbij spelen.⁴¹ Resultaat boeken ten aanzien van religie werkt het beste als toonbaar wordt gemaakt wat het betrekken van religie bij bepaalde dossiers voor verschil zou kunnen maken. Haak dus aan bij bestaande vraagstukken. Daarbij is het van belang, zoals hoogleraar internationale betrekkingen Peter Mandaville schrijft, om niet te vervallen in de neiging een issue religieus te maken, alsof het allemaal om religie draait. Anderzijds bestaat het risico religie weg te redeneren of te reduceren tot iets anders. Het gaat vaak om de tussenweg namelijk de 'right-sizing of religion'.⁴²

Nut en noodzaak van religieuze geletterdheid

Dat laatste is echter een kwaliteit die vraagt om religieuze geletterdheid en die is niet altijd aanwezig binnen de overheid, terwijl dat in de huidige wereld wel zou moeten. Met dit laatste sluit ik aan bij het recente rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Nederland in een fragmenterende wereldorde*.⁴³ Maar misschien moet er niet worden gewacht totdat mensen bij de overheid gaan werken, maar valt er ook in de opleidingen al wat te doen. Bij een van de grootste internationale

Bij een van de grootste internationale betrekkingenopleidingen in Nederland komt religie er belabberd van af

betrekkingenopleidingen in Nederland komt religie er belabberd van af. Er wordt geen cursus aangeboden over het onderwerp en het centrale handboek over internationale betrekkingen dat gebruikt wordt verwijst nauwelijks naar religie. Als het wel aan bod komt is religie clichématig en heel summier. Onderwerpen waarbij religie even genoemd wordt zijn fundamentalisme, Arabische Lente, terrorisme, Islam, en de Iraanse revolutie. Verder worden er een paar zinnen gewijd aan het principe van de rechtvaardige oorlog en de Weber-these dat er een relatie is tussen kapitalisme en Christendom.⁴⁴ Dit is echter veel te weinig en te eenzijdig willen we toekomstige diplomaten, beleidsmedewerkers en politici inwijden in de wereld van de internationale betrekkingen. Kortom, genoeg reële aanleiding om religie op de radar te houden, zowel in de praktijk als in het onderwijs en onderzoek aan de universiteiten. ■

40 Ibidem.

41 Casey, *Chasing the Devil at Foggy Bottom*, 4, 5. Simon Polinder, 'Religion in International Relations and the Russia-Ukraine Conflict', *E-International Relations* (30 september 2022) Zie: <https://www.e-ir.info/2022/09/30/religion-in-international-relations-and-the-russia-ukraine-conflict/>.

42 Peter Mandaville, 'Right-Sizing Religion and Religious Engagement in Diplomacy and Development', *Review of Faith and International Affairs* 19 (2021) (1) 92-97.

43 *Nederland in een fragmenterende wereldorde* (Den Haag, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1 juli 2024).

44 Tim Dunne, Milja Kurki en Steve Smith (red.), *International Relations Theories. Discipline and Diversity* 5e editie (Oxford, Oxford University Press, 2021).